

Carl Schmitt'in Hukuk ve Politika Yaklaşımına Bir Bakış

Abdülşamet GÜLLER 

Arş. Gör. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Anayasa Hukuku Anabilimdalı,
abdulsamet.guller@hacettepe.edu.tr, (Sorumlu Yazar / Corresponding Author)

Makale Bilgileri

Makale Geçmişi
Geliş: 14.10.2021
Kabul: 23.11.2021
Yayın: 01.12.2021

Anahtar Kelimeler:
Egemen, Olağanüstü hâl, Siyasi İlahiyat, Siyasal Kavramı, Asli Kurucu İktidar, Anayasa Yapımı.

Öz

Siyasete ve hukuka yönelik çarpıcı görüşleriyle Carl Schmitt, kamu hukuku ve siyaset felsefesi açısından son derece önemli bir düşünürdür. Ona bu değeri atfeden, şüphesiz modern düşünceye yönelik bir başkaldırı mesabesinde olan yaklaşımıdır. Nitekim düşünürün gerek egemenlik ve olağanüstü hâl arasında kurduğu karar ekseninde düğümlenen yapıcı ilişki, gerekse siyasi olanın ne olduğu ve bu tür bir özelliğin saptanışı noktasındaki görüşleri, ortaya atıldıkları günden bu yana hayli tartışılmasına ve sorgulanmasına rağmen asla görmezden gelinebilecek gibi değildir. Schmitt, bu ve benzeri bağlamlarda yaptığı akıl yürütmelerini içeren eserlerinde, deyim yerindeyse, modern düşünceye ve bu arada liberal düzene karşı bir kalem savaşı açmakta, bu sırada kendi bulunduğu cepheye mühim bir güç kazandırmaktadır. Bu çalışma, Schmitt'in bahse konu çabasını anlama merakının bir eseridir. Bunun için yazarın modern düşünce karşısında nerede durduğu araştırılmakta, bu yapılırken siyasi ilahiyat ve siyasal kavramı adlı eserlerinde serdettiği fikriyat ekseninde, Schmitt'in politika ve hukuk yaklaşımının hatları ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Öte yandan söz konusu yaklaşımın, günümüzün tartışmalı konularından olan anayasa yapımı ve asli kurucu iktidar teorisine yönelik muhtemel katkıları da tartışılmaktadır.

A View to Carl Schmitt's Law and Policy Approach

Article Info

Article History
Received: 14.10.2021
Accepted: 23.11.2021
Published: 01.12.2021

Keywords:

Sovereign, State of Exception, Political Theology, Concept of Political, Primary Constituent Power, Establishing Constitution.

Abstract

With his remarkable views on politics and law, Carl Schmitt is an extremely important thinker in terms of public law and political philosophy. It is his approach, which is undoubtedly a revolt against modern thought, that attributes this value to him. Thus, the constructive relationship knotted in the decision axis between sovereignty and the state of exception, as well as his views on what is political and the determination of such a feature, although they have been discussed and interrogated since the day they were put forward, they can never be ignored. In his works, which include his reasoning in this and similar contexts, Schmitt wages a pen war against modern thought and the liberal order, while at the same time giving a significant power to his own front. This study is a work of curiosity to understand Schmitt's effort. For this, it is researched where the author stands in the face of modern thought, and while doing this, the lines of Schmitt's approach to politics and law are tried to be revealed on the axis of the ideas that he has put forward in his works called political theology and the concept of political.

Atıf/Citation: Güller, A. (2021). "Carl Schmitt'in Hukuk ve Politika Yaklaşımına Bir Bakış", *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4(2), s. 597-613.

Plagiarism: Bu makale intihal programında taranmış ve en az iki hakem incelemesinden geçmiştir. // This article has been scanned via a plagiarism software and reviewed by at least two referees.



"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/). (CC BY-NC 4.0)"

GİRİŞ

Carl Schmitt, devlete ve kamu hukukuna yönelik ortaya attığı özgün kavramsallaştırmalarının yanı sıra, bir asra yakın hayatı boyunca görüp geçirdiği çeşitli devirler ve bunlara ilişkin takındığı tavırlarla gündemden düşmemiş, günümüzde de popülerliği her geçen gün artan bir düşünürdür. II. Dünya Savaşını müteakip, o dönem yazdığı eserleriyle bir nevi desteğini sunduğu Nazi yönetiminin son bulması ve faşizmin yüz kızartıcı uygulamalarının yol açtığı tepki yüzünden hayatının son otuz sekiz yılını doğduğu şehir olan Plettenberg'de inziva içinde geçirmiş olsa da, özellikle hayata veda ettiği 1985 yılından bu yana tanınırlığı dünyanın pek çok ülkesine yayılarak, kamu hukukundaki sarsılmaz konumu kabul edilmiş durumdadır. Bu noktada, düşünürün, hayat çizgisindeki belirli bir devreyi paylaştığı Naziler ile olan ilişkisinin bugün hayli dikkat çektiği söylenmelidir. Nitekim Alman Nasyonal Sosyalist Partisine katıldığı 1933 yılından 1936'a kadar, fikri enerjisini Nazilerin resmi hukukçusu olarak anılacak kadar kesif bir biçimde partiye sunduğu bilinmektedir.¹ Fakat bu kirli anekdotun bile, bugün artık yalnız bir magazin değerine sahip olduğu ve Schmitt'in ardında bıraktığı büyük ve ihmal edilemez külliyatın değerine bir hanel getirmedeği görülebilmektedir.

Nitekim Schmitt, Alman düşünce geleneğinin son derece zengin ve verimli ortamında yetişen ve döneminin sanat, akademik ve entelektüel çevreleriyle düzenli olarak mektuplaşan son derece sistemli bir düşünürdür.² Onun eserlerinin genel özelliği olarak, çok derin bir tarih ve teori bilgisi ile son derece yüksek entelektüel seviye dikkati çekmekte; böylece gerek eserlerini verdiği sırada, gerekse günümüzde bile bu denli çok etkiye sahip olabilmesi bir anlam kazanmaktadır. Schmitt, her biri birer klasik olarak görülen eserlerinde egemen, devlet ve hukuk düzenine ilişkin adeta nakış nakış işlediği ve sistemli bir mantık örgüsüyle hatırı sayılır bir ikna gücü temin ettiği satırlarıyla, hem modern düşüncenin bir ürünü olarak ulaşılan çoğulcu liberal teoriye karşı çıkmakta, hem de hukuki pozitivizmin hukuk kurallarının kaynağına ilişkin ortaya koyduğu normativizm fikriyatını reddetmektedir. Bu yönüyle Schmitt'in temellendirdiği bahse konu karşı duruşlar ve düşünürün kendisini konumlandığı yerin çerçevesi önem arz etmektedir.

Bu çalışma, Schmitt'in belirtilen bu karşıtlıkları üzerinden nasıl anlaşılacağı ve onun siyasete, hukuka ve böylece devlete yönelik kavramsallaştırmalarının mantığını kavrayabilme merakından beslenmiştir. Konunun araştırılmasında, onun egemen ve devlet tasavvuru ile olağanüstü hâle ilişkin teorisinin, günümüzde de epey ilgi çekiyor olması itibariyle yadsınamaz bir yararı bulunmaktadır. Ne var ki yazarın geniş bir külliyat mesabesinde olan eserlerinin bütünüyle incelenmesi belki kapsamlı monografilerin harcı olabilir. Bu itibarla bu çalışmada, yazarın bahse konu sorular bağlamında epey yoğun tartışmalar barındıran Siyasi İlahiyat ve Siyasal Kavramı adlı çalışmalarına inhisar edilmekle yetinilmiştir.

Schmitt'in ve düşünce yapısının daha iyi kavranabilmesi için çalışmanın birinci bölümünü oluşturan sayfalarda öncelikle onun modern tasavvura karşı gelişini de aydınlatan siyasi ilahiyat kavramı ve düşünürün bu bağlamdaki yeri konu edinilmekte, ikinci bölümde, yazarın siyasi olana ve devlete dair kavramsallaştırmaları ele alınmaktadır. Akabinde Schmitt'in ortaya attığı

¹ Dyzenhaus, David. "Introduction: Why Carl Schmitt?", *Law as Politics Carl Schmitt's Critique of Liberalism* (der. D. Dyzenhaus), 1. Basım, Duke University Press, Durham ve Londra, s. 2.

² Schmitt, Carl. *Siyasal Kavramı*, çev. Ece Göztepe, Metis Yayınları, İstanbul, 2014, s. 20.

önergeler bakımından nerede konumlandığı sorgulanmıştır. Bu yapılırken, yazarın günümüzde yapılan egemen, anayasa yapımı ve asli kurucu iktidar gibi tartışmalara yönelik yansımaları ile bu tartışmalarda Schmitt'ten yararlanma imkânları da sorgulanmaktadır. Böylelikle Schmitt'in hukuk ve politika yaklaşımının anlaşılır bir görünümüne erişmek amaçlanmıştır.

I. MODERNLİĞE KARŞI GELİŞ OLARAK SİYASİ İLAHİYAT

A. Genel Olarak

Carl Schmitt, en orijinal sayılabilecek görüşlerinden bir bölümünü, Siyasi İlahiyat adını verdiği eserinde serdetmiş bulunmaktadır. Katolik bir muhafazakâr olan Schmitt'in, Kilise içinde yer alan entelektüellerin münakaşa ettiği konulara ilgi gösterdiği, düşüncesinin sürekli olarak bu tür meseleler etrafında döndüğü ve Katolik Kilisesine, bir devlet teorisine ilham kaynağı olacak derecede mükemmelliğe ulaşmış otokratik yapısından ötürü hayran olduğu bilinir.³ Bu bakımdan, Schmitt'in Kilise'nin yapısına ve ona dokunan konulara yönelik merakının, onun devlete ve politikaya ilişkin görüşlerine de yansıdığı görülmektedir. Schmitt'in hayat hikâyesine şöyle bir göz atıldığında, bu tespitin belirgin hatları karşımıza çıkarır. Nitekim 1888 yılında Westphalia'nın Plettenberg kasabasında demir yollarında çalışan bir babanın çocuğu olarak dünyaya gözünü açan Schmitt'in, yeteneğini fark eden Katolik mezhebine mensup bir papazın yardımlarıyla liseyi bitirip ailesinde bir ilki gerçekleştirmek suretiyle Berlin'de hukuk tahsili yapması ve bu hayat çizgisinin bir sonucu olarak, savunacağı devlet teorisinin temelini oluşturan Katolik Kilisesi hayranlığı⁴ bahse konu tespite önemli dayanak noktaları sağlar. Böylece ki onun, liberal düşünceye şedit eleştiriler getirmesi ve onu adeta siyasetin düşmanı ilan etmesi, bir anlam ve bütünlük kazanmaktadır.⁵ Gerçekten Schmitt'in, beslendiği bu kökenin de etkisiyle egemenliği kavrama ve anlamlandırma biçimi, onu adeta anayasal liberalizme bir düşman hâline getirmiştir.⁶

Schmitt'in düşünce yapısını daha iyi kavrayabilmek için, onun siyasi ilahiyat alanına dâhil edilmesini beraberinde getiren karşıtlık hâline odaklanmak gerekir. Nitekim Schmitt, döneminin hâkim söylemini üreten modern düşüncenin teorik iskeletine yönelik temelli bir karşı duruş hâli içindedir. Burada aslında, modern düşünceyle kesintiye uğrayan bir bütünlüğü devam ettirme çabası göze çarpmaktadır. Bu ise Schmitt'in teorisinin en belirgin yanlarından birini karşımıza çıkarır.

³ Rütters, Bernd .“Yirminci Yüzyılın Siyasi Düşünürü: Carl Schmitt”, çev. Hüseyin Uzun/ Muaz Şeker, *KHUKA*, C. 9, S. 2, 2006, s. 135.

⁴ Ibid.

⁵ Schmitt, 2014, s. 100 vd. Schmitt, ana hatlarıyla siyasi olanın ne olduğunun anlaşılması ve buna ilişkin objektif kıstasların açığa çıkarılması çabasına hasrettiği bu eserinin sekizinci bölümünü, bütünüyle liberalizm eleştirisine ayırmaktadır. Liberalizmin siyasi teori ortaya koyamayacağı tezini barındıran bu satırlar, O'nun eserlerinin geneline yayılan modern düşünceye karşıt duruşunun adeta billurlaşmış bir numunesi gibi kendini gösterir. Schmitt'in bu tespitlerine ileride yeri geldikçe değinilecektir.

⁶ Karahöyük, Mustafa. “Modern Ötesi Dünyada Yasaların Meşruiyeti”, *Alternatif Politika*, C. 9, S. 2, 2017, ss. 228-249, s. 239.

B. Modern Düşüncenin İnkârı

Bilindiği üzere, modern düşünceyi Descartes'in "*Düşünüyorum öyleyse varım*", mottosu ile başlatmak sık karşılaşılan bir kanaattir.⁷ Descartes'in bu sözünün hemen arkasından "*Ben varsam tanrı da vardır; çünkü tanrının fikri bende vardır.*" düşüncesi gelir.⁸ Böylece insanın kendini bir özne konumuna yerleştirip, tabiatı bir nesne eyleyişi; bunun bir yansıması olarak da, bütün politik ve ahlaki olanın kaynağının kendinde bulunduğu sonucuna ulaşması, modern düşünce açısından hayati bir kırılmanın gün yüzüne çıkmasını beraberinde getirmiştir.⁹ Zira Descartes, bu iki önermesi ile Tanrıyı akledilebilirliğin bir parçası hâline getirmekte, doğrudan Tanrı ile özdeşleşen ben'in sonucunda, düşünce ile dünya da özdeşleşmektedir. Böylece, eski sosyal ve siyasi alışkanlıkların ürettiği, çok katmanlı, öngörülmesi zor kadim dünya çerçevesinden çıkılarak, rasyonel olarak içi doldurulması gereken bir boşluk şeklinde algılanan dünya düşüncesinin itişiyile, bütün sosyal hayatın, siyasetin ve kültürün yeni baştan tanımlanması kaçınılmaz hâle gelmektedir.¹⁰ Descartes, felsefe ağacının kökü olarak gördüğü metafizikten yola başlayarak, buradan ilk olarak kendi zihnine ulaşip modern dünyayı bu benden hareketle inşa etmesiyle, özne esaslı bilgi ve varlık tasavvurunun temelini atmakta, böylece düşüncenin yatağını büsbütün değiştirmektedir.¹¹ Bu tavrın, modern öncesi düşünce ile bir kırılma noktası teşkil etmesi ise, Descartes'in bir nevi basite indirgenmiş bir ruh-madde ayrımını ortaya çıkarmasından kaynaklanır. Zira modern öncesi düşüncede ruh ve cisim, kendisini münhasıran iki varlık düzeyinin kesiştiği yer olan bedende gösterir. Benlik, sürekli birbirine zıt güçlerin eş zamanlı tesiri altında olduğu için onun hakkında genel geçer mahiyette rasyonel kurallar konulması mümkün olmadığından, bu durumda düşünce, insanın ruh ile cisim arasındaki irtibatı sürekli olarak yeniden kurmasını sağlayan bir hareketliliğe dönüşmektedir.¹² Bu bakımdan Kartezyen felsefedeki gibi, düşüncenin hayattan soyutlanması ve akabinde hayatın sıfırdan kurulup açıklanması mümkün olmayacaktır.¹³

Siyasi ilahiyat başlığı altında ifade edilen çalışmalar, işte tam da burada karşımıza çıkmaktadır. Nitekim modern felsefenin, bu başlangıç noktasından hareketle ulaştığı çok çeşitli düşünce alanlarının, bu şema altında mütalaa edilen düşünürlerce, modern yaşayışta köprü başı niteliği haiz pek çok krize sebebiyet verdiği ileri sürülmüştür. Bu bağlamda beliren çalışmaların teoloji alanında yapıldığı gibi, meselenin, siyaset düşüncesi alanında da ele alındığı görülür. Buna göre siyasi teoloji, bir bakımdan en genel anlamıyla, Roma Katolik Kilisesi ve Protestan ilahiyatçıların, yirminci yüzyılın ürettiği kültür krizi karşısında Hristiyanlığın temeliyle yoğun bir

⁷ Balcı, Mehmet Emin. "Carl Schmitt'in Değerlendirmeleri Doğrultusunda Modern Toplumda Siyaset-Siyaset Dışı İlişkisi", *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 15, 2013, ss. 50-70, s. 61.

⁸ Descartes, René. *İlk Felsefe Üzerine Metafizik Düşünceler*, çev. Mehmet Karahasan, MEB Yayınları, İstanbul, s. 170-171.

⁹ Çınar, Aliye. "Politik Teoloji", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 15, S. 2, 2014, ss. 1-20, s. 1-2.

¹⁰ Balcı, 2013, s. 61.

¹¹ Aydoğan, Emine. "Descartes Metafiziğinde Tanrı Problemi", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 50, 2013, ss. 91-100, s. 91-93.

¹² Balcı, 2013, s. 62.

¹³ Ibid.

yüzleşme teşebbüsüne girmeleri, bir bakımdan da politik zeminde modernizmin krizinin ayırıcına varma ve onu aşma çabası olarak görünüm kazanmaktadır.¹⁴

Schmitt'in hukuk ve politikaya ilişkin görüşlerinin, siyasi ilahiyat bağlamında nasıl konumlandığına geçilmeden önce, söz konusu düşünce kategorisinin siyaset alanında ne surette belirdiğinin açıklanması yararlı olacaktır. Zira bu bağlamda ortaya çıkan bütünlük, Schmitt'in felsefesinin her yönüyle kavranması bakımından yararlar barındırmaktadır.

Modern düşüncenin temsil ettiği yukarıda belirtilen yöntem, siyasi ilahiyatın saptamaları bakımından en kapsayıcı ifadelerle şu şekilde açıklanabilir: Siyasi ilahiyata bir konum atfetme sürecinde ilahiyat çalışmaları, Varlıkla Tanrının özdeşleştirilmesinin sonucunu analiz ederken, siyaset bilimi ise, düşünceyle devletin aynılaştırılmasının bedelini sorgular.¹⁵ Siyasi ilahiyat tasavvurunun bu bağlamda ortaya çıkan pek çok örnekte, verimli bir düşünce imkânı meydana getirdiğini belirten Schmitt, dünyevileşme kavramı olmaksızın, tarihin son yüzyıllarının anlaşılamayacağını kabul ederek bu düşünce korosundaki parıltılı yerini almaktadır. Schmitt'in burada bir karşı duruşa yol açan ilk saptaması, zaman içinde siyasi olanın, 'total' olarak kabul edilmesinden başkası değildir.¹⁶ Bu durumda, modern devlet düşüncesi bağlamında egemen olarak şahsi bir gücün yerine manevi bir gücün ikame edilmesi gerçekleşmektedir. Öyleyse gerek gerçek gerekse farazi (hukuki) kişilerden bahsedilsin, bundan böyle kişilerin hakimiyeti yerine kuralların ve manevi güçlerin hakimiyeti altında yaşanması söz konusu olmaktadır. Egemenliği altında kaldığımız bu güçlerin hüküm sürmesi, eksiksizce gerçekleşir. Bu ise onlara ilişkin, insan tabiatında yer almaları dolayısıyla bizatihi oradan kaynaklanmalarına duyulan inançtan ileri gelmekte; böylelikle sorunsuz işleyen bir itaat üretimi oluşmaktadır.¹⁷ Ne var ki bu ana çerçeve içinde ortaya çıkan modern düşünce, kendi içinde belli başlı sorunlar ihtiva eder. Nitekim Schmitt'e göre, politik olanın unsurları, her ne kadar teorik zeminde bir formülasyona tabi tutulsa bile, onun gerçekte sahneye konuluşunun nasıl sonuçlanacağını kestirebilmek mümkün olmamaktadır. Ona göre, siyasi olan hususunda karar verici, önceden saptanmış bir ilke değil, ancak bir şahıs olmalıdır. Kararı veren bir şahıs olduğunda, onun şartların ansızın değişmesini kavrayıp, durumun gereğince vaziyet alması mümkündür. Fakat total bir yasanın bu tür durumları öngörmesi ve istisnai hâlleri fark edebilmesine imkân yoktur. Bu durumda zamanla ortaya çıkan farklılıklar yok sayılacak ve siyasi düşünce, önceden belirlenmiş kanunlara göre tekdüze bir hâlde işlemek zorunda kalacaktır. İşte liberal anayasacı pratikte görüldüğü gibi, herhangi bir biçimde baskılanan veya denetlenen değişik merciler arasında paylaştırılmamış (veya önceden saptanmış bir yasanın gereklerine göre işlemeyen) bir egemen, son derece acil bir durumun bulunup bulunmadığına ve bunu ortadan kaldırabilmek için ne yapılması gerektiğine karar verebilecektir. Zaten egemen, gerçek tanımına ve hüviyetine bu suretle kavuşabilir.¹⁸

Siyasi alanla ilgili bu tespitlerin ilahiyattan esinlenişi ise, politik teolojinin kendini klasik teizmin Tanrı anlayışına karşı çıkarken bulmasından ileri gelmektedir. Bu düşünce Antik Yunan'a kadar götürüldüğünde, Platon'un Devlet kitabında Tanrı ve teoloji kavramlarına yaklaşımı dikkat

¹⁴ Çınar, 2014, s. 2-3.

¹⁵ Çınar, 2014, s. 2.

¹⁶ Schmitt, Carl. *Siyasi İlahiyat*, çev. Emre Zeybekoğlu, Dost Kitabevi, Ankara 2014, s. 10.

¹⁷ Schmitt, *Siyasi İlahiyat*, s. 28-29.

¹⁸ Schmitt, *Siyasi İlahiyat*, s. 14-15.

çekici bir hâle bürünür. Gerçekten burada ne yaşayan bir Tanrı ne filozofların ne de paganların Tanrısı söz konusu olmayıp; kastedilen, politik bir cihaz veya “ölçülerin ölçüsü” olarak şehirlerin kuruluşunda, kitlelerin davranış kuralları belirlenirken riayet edilecek bir kıstastan başkası değildir.¹⁹ İşte modern düşünce de bu tasavvurun dönüşmüş bir biçimi olarak karşımıza çıkar. Zira bütün gücü ve kudreti elinde toplayan şahıs Tanrı düşüncesi, nasıl hüviyet değiştirip, bir ölçü hâline geliyorsa, modern düşüncede de egemenin soyut, genel ve evrensel bir yasayla sınırlandırılması haklılaştırılmaktadır. Tam da burada Schmitt'in, modern kurumlar ile teoloji arasında kurduğu bağ akıllara gelir. Nitekim Schmitt, siyasetin modern dönemde karşımıza çıkan nerdeyse bütün kavramlarının ilahiyata dayanan bir kökeni olduğunu savunur.²⁰ Pek tabii bu kavramlar, kullanıma ve tatbika uygun bir şekle konulmak için dünyevileştirilmişlerdir. İlahiyattan devlet teorisine aktarılan kavramlara örnek olarak Schmitt, öncelikle kadir-i mutlak Tanrının, kadir-i mutlak bir kanun koyucuya dönüştürülmesini gösterir. Bundan başka, olağanüstü hâl kavramı, mucizenin ilahiyatta ifade ettiğinden başkası değildir. Ne var ki modern hukuk düşüncesi, tıpkı deizmin mucizeyi kovması gibi, egemenin yürürlükte bulunan hukuk düzenine doğrudan müdahale etmesi anlamını taşıyan olağanüstü hâli reddeder.²¹ Dolayısıyla, Schmitt'in modern düşünceye tepki gösterme parametrelerini gün yüzüne çıkaran, onun ilahiyat tasavvurundaki dönüşümün modern düşünceye kaynaklık ettiği saptayışı olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim onun zihninde mucize kadar, devlet teorisindeki tezahürü olağanüstü hâlin de önemli ve vazgeçilmez bir yeri vardır. “*Egemen, olağanüstü hâle karar verendir.*” biçimindeki provakatif bir cümleyle başlayan Siyasi İlahiyat adlı eserinde sistemleştirdiği düşünceleri, bu saptamayı bütün çıplaklığı ile gözler önüne serer. Gerçekten onun olağanüstü hâl teorisinde, neredeyse Tanrı'nın seküler yansıması gibi ortaya konulan egemen, hukukun eşliğinde durup, normatif mucizeler meydana getirerek hayatı yasayla zapt eder ve düzeni sağlar ki bu durum, Tanrının mucizeler yaratıp gönülleri imanla doldurması sembolü altında, egemenin olağanüstü hâle karar vermek yoluyla hukuku çıplak hayata yerleştirmesi anlamına gelir.²²

C. Karar ve Olağanüstü Hâl Kavramı

Schmitt'in siyasi ilahiyat tasavvurunun iki temel kavram üzerine inşa edilebileceğini söyleyebilmek mümkündür. Gerçekten onun devlet ve anayasa teorisinin köşe taşı mahiyetindeki kavramları nedir diye sorulduğunda, mutlaka karar ve olağanüstü hâl cevabı verilmelidir. Kararın egemenliğin tespitindeki önemi, Schmitt'te bu kavramının son derece güçlü bir vurgu bulundurmasındandır. Nitekim ona göre kararlar ve değerlendirmeler her zaman gereklidir.²³ Bu kavramın, onun egemeni ve hukuku kavramsallaştırmasında taşıdığı önem, aynı zamanda hukuki pozitivizmi ve normativizmi aşmak için kullanılıyor olması suretinde de karşımıza çıkar.²⁴ Bu ise

¹⁹ Çınar, 2014, s. 8.

²⁰ Karahöyük, 2017, s. 239.

²¹ Schmitt, *Siyasi İlahiyat*, s. 41-42.

²² Gök, Ömer Faruk. “Schmitt ve Benjamin: İki Olağanüstü Hâl”, *Hukuk Kuramı*, C. 4, S. 3, Mayıs-Haziran 2017, ss. 1-13, s. 8.

²³ Tuğrul, Saime. “Tek Tanrı'nın Aşkın Egemenliğinden Siyasinin İçkin Egemenliğine”, *Amme İdaresi Dergisi*, C. 46, S. 1, 2013, ss. 153-175, s. 172.

²⁴ Bezci, Bünyamin. “Modern Türkiye’de Meşruiyetin Politik İçeriği: Schmittyen Bir Değerlendirme”, *Finans&Politik Ekonomik Yorumlar*, C. 44, S. 508, 2007, ss. 5-13, s. 7.

Schmitt'in ortaya koyduğu karşıt tavrın, tabii hukuk ve evrensel yasa fikriyatına yönelen cihet dışındaki diğer bir görünüm şeklidir.

Modern devlet teorisinin eleştirisi niteliğini taşıyan düşünce çizgisine karar kavramı ile başlayan Schmitt, buna gerekçe olarak, ancak kararın kendini normatif bağlardan kurtarabilip, gerçek manada mutlak hâle gelebilecek olmasını gösterir.²⁵ Nitekim Schmitt, böylece Kelsen'e karşı çıkışına da damgasını vuracak bir tespitte bulunmaktadır. Zira bir normun başka bir norma atıf yoluyla açıklanışı; bu yönüyle de devletin, hukuk düzeninin yanında veya dışında bulunan herhangi bir gerçeklik yerine saf hukuki ve normatif olarak geçerlilik taşıması gereken bir şey biçiminde telakki edilmesi, sonuç itibarıyla egemenlik kavramına ilişkin sorunun, onu inkâr ederek çözümlüşünden başka bir şey değildir. Kelsen'in devletin ve hukuk düzeninin nihai bir temel norma dayanan atıf sistemi, (dolayısıyla, bir normun geçerliliğini ancak ve ancak diğer bir normda bulacağı ve bir silsile hâlinde her normun ona normatiflik özelliğini kazandıracak bir başka norma ihtiyaç duyduğu önermesi) egemenlik kavramının kökten bir tavırla dışlanması beraberinde getirmektedir.²⁶ Bu durumda, hukuk düzeninin açıklanmasında normatifliğin zincirlerinden kurtulmak gerekir. Şu hâlde hukuk, hiçbir zaman salt hukukun konusu olarak incelenemez ve bu bağlamda hukukun teşekkül süreci, ancak hukuku aşan politik bir süreçle izah edilebilir.²⁷ Bunu sağlayan ise karar eyleminden başkası değildir. Sonuçta hukuk, hem hukuku aşan siyasi bir karar anını, hem de aynı zamanda normları ihtiva etmektedir.²⁸ Düşünür bu mülâhazalarla, normativist yaklaşımın hukuka yönelik açıklamalarının isabetsiz olduğu görüşünü temellendirir.

Karar kavramından ayrılamayacak ve dahası ona bir içerik kazandıracak diğer kavram ise istisnadır. Denilebilir ki Schmitt, egemenlik teorisini bütünüyle istisna hâli üzerine inşa etmiştir. Ona göre siyasi birliğin tesis edilmesinin ön şartı, kriz anında alınan karardır.²⁹ İstisna hâli, Schmitt'in bütün eserlerinde kendini göstermektedir.³⁰ Ona göre, özellikle somut yaşayışın felsefesi, istisnadan ve ekstrem hâlden elini eteğini çekmemelidir. Çünkü istisna, kuraldan daha önemli olabilmektedir. Bu ise istisna durumu yardımıyla, tekrar edenin aşikâr genellemelerinden daha derine inmenin mümkün olmasından ileri gelir. İstisnai durum, normal bir durumdan daha ilginçtir. Dahası, normal olanla hiçbir şey ispatlanamaz ama istisna her şeyi ispatlar. Daha belîğ bir ifadeyle, istisna münhasıran kuralı ispatlamakla kalmaz, kural yalnızca istisna sayesinde yaşar. Üstelik istisna durumunda gerçek hayatın kuvveti, tekrarlanmaktan katılmış ve rutinleşmiş mekanizmanın kabuğunu kırmaktadır.³¹

İstisnai durumun gerçek hayattaki görünüşleri arasında gösterilebilecek olan olağanüstü tedbirler, siyasi hadiselerin bir sonucu olduğu için bunu hukuk perspektifinden anlamak zorlaştığından, istisnai hâli bizatihi kendi kendisinin yasal formu olarak anlamak gerekir ki

²⁵ Schmitt, *Siyasi İlahiyat*, s. 19.

²⁶ Schmitt, *Siyasi İlahiyat*, s. 25-28.

²⁷ Kardeş, Murat Ertan. *Schmitt'le Birlikte Schmitt'e Karşı: Politik Felsefe Açısından Carl Schmitt ve Felsefesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 24-25.

²⁸ Türkeli, Gözde. "Schmitt ve Kelsen'in Görüşleri Ekseninde Anayasanın Koruyuculuğu Tartışması", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, C. 26, S. 2, 2020, ss. 980-1005, s. 983.

²⁹ Kardeş, 2015, s. 47.

³⁰ Özcan, Şefik. *Siyasi teoloji ve Sanatsal Olanın Tanımı II*, SkopBülten Ağ Sitesi, http://www.eskop.com/skopbulten/siyasal-teoloji-ve-sanatsal-olanin-tanimi-ii/1661#_ednref1, (Erişim Tarihi: 01.01.2018).

³¹ Schmitt, *Siyasi İlahiyat*, s. 22.

hukukun hayata girmesi de istisnai durum sayesinde gerçekleşir. Hukukun askıya alınmasının hayat içinde vuku bulduğu göz önüne alınınca, istisnai durum, insanın hukukla ilişkiye girmesinin bir eşiği olarak anlaşılabilir. Şu hâlde, bir taraftan hukukla siyasi davranış, bir taraftan hayat ile hukuki düzen arasında bulunan bu belirsiz sahanın üzerindeki örtüyü kaldıracak, bunlar arasında mevcut olan ayrımı ve birbirlerini hangi anlam ve surette gerektirdiklerini deşifre edecektir. Bu bakımdan istisnai olanın esas anlamı, hukukun kendi kendini askıya alması ve böylece, onun hem insanı hem de hayatı ihata eden bir güç olarak ortaya çıkması gerçeğiyle anlaşılabilir.³² Bu noktada Schmitt'in hukuku kendine has bir alan olarak kabul etmeyip, onun devletçe istenildiği zaman askıya alınabileceğini savunması, esasen normativist liberal hukuk düşüncesini eleştirme amacına dayanır ve bu bağlamda onun normativizme karşı desizyonizm mücadelesi içine girdiği görülür.³³

Son olarak ifade etmek gerekir ki, bugün de sıklıkla rastlanıldığı gibi olağanüstü hâlin Anayasada bir hukuki müessese suretinde öngörülmesi mümkündür. Ne var ki hukuki rejimi önceden belirlenmiş söz konusu anayasal kurumun, Schmitt'in egemenliğin kaynağı olarak tasavvur ettiği olağanüstü hâl ile tam olarak bağdaştığı söylenemez. Yazarın olağanüstü hâlden kastettiği, olağan dışı tedbirlerin uygulanmasını icap ettiren her çeşit acil, ciddi, ekonomik veya siyasi karışıklık durumudur.³⁴ Anayasada önceden düzenlenmiş olan olağanüstü hâl müessesesi bu bağlamda elverişli bir zemin sunmaz. Nitekim olağanüstü hâle yönelik kararın, herhangi bir norm ile öngörülmesi, şarta bağlanarak çerçevelendirilmesi veya sınırlandırılması mümkün değildir, zira böylesi durumlarda siyasi birlik olarak devletten bahsetmeye imkân kalmaz.³⁵ Şu hâlde olağanüstü hâle ilişkin irade, önceden belirlenmiş hukuki bir karar olarak nitelendirilemeyecek, bilakis siyasi bir hüviyet arz edecektir. Schmitt'in olağanüstü hâlinin, Anayasada öngörülmüş ve bu suretle çerçevelenmiş olağanüstü hâlden farklılaşması, böylesine bir düşüncenin yürürlükteki anayasal düzenle bağlı olmayan, hukukla kayıtlı olmaksızın yeni bir düzen ihdas eden asli kurucu iktidar teorisine de göz kırpmış olduğunu ortaya koymaktadır. Öyleyse Schmittçi anlamda asli kurucu iktidarın, anayasayı ilk olarak yapan, asli nitelikte bir siyasi karar ve irade olarak tanımlanması mümkün hâlde gelir. Asli kurucu iktidarın halka ait olması durumunda, siyasi varlığının ayırdına varmış, kendi siyasi kaderi ve birliği için asli mahiyette bir karar veren ve irade kullanan halktan bahsetmek olanaklı olmaktadır.³⁶ Bu sonuç, asli kuruculuk teorisinin anlamlandırılması noktasında Schmitt'in bizlere yadsınamaz ve kayda değer bir zemin sunmuş olduğunu açıkça gözler önüne serer. Nitekim asli kurucu gücün, anayasal düzeni tesis ettiği sırada, gerek anayasanın değiştirilme usulü nevinden şekli hususlar, gerekse içerik yönünden herhangi bir çerçeve ile kayıtlanamaması,

³² Agamben, Giorgio. "İstisnai Durum, Hukuk Devleti ve Saf Şiddet: Politik Olanın Özü", çev. D. Naci Kadızade, *Tezkire Düşünce Siyaset Sosyal Bilim Dergisi*, S. 34, Eylül-Ekim 2003, s. 62.

³³ Güran, Enes. "Carl Schmitt: Olağanüstü Halde Hukuk", *Felsefe Arkivi*, C. 46, S. 1, 2017, ss. 21-40, s. 32. Schmitt, kararcı hukuk anlayışı olarak adlandırılan bu yaklaşımı uzun yıllar sürdürmekle birlikte, ilgisi anayasa hukukundan uluslararası hukuka doğru kaydıkça, kararcılığın bu alandaki bazı meseleleri açıklamakta yetersiz olduğunu fark ederek bu defa 'somut düzen'e dayalı hukuk anlayışını ortaya koymuştur. Daha geniş bilgi için bkz. Karadağ, Ulaş. "Schmitt'in Uğrakları Üzerine: 'Kararcılık'tan 'Somut Düzen'e", *Hukuk Kuramı*, C. 5, S. 2, 2018, ss. 1-10.

³⁴ Yılmaz, Sibel. "'İstisna Hali' Üzerinden Bir Egemenlik Kavramı Tartışması Schmitt ve Agamben'in Teorileri Hakkında Bir Çalışma", *TBB Dergisi*, S. 132, 2017, ss. 383-410, s. 385.

³⁵ Böckenförde, Ernst-Wolfgang. "The Concept of Political: A Key To Understand Carl Schmitt's Constitutional Theory", *Law as Politics Carl Schmitt's Critique of Liberalism (der. D. Dyzenhaus)*, 1. Basım, Duke University Press, Durham ve Londra, s. 41-43.

³⁶ Göztepe, Ece. "Bir Klasik Eser Olarak Carl Schmitt'in Anayasa Öğretisi", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. 73, S. 1, 2015, ss. 129-180, s. 144.

bu itibarla hukuk dışı bir vâkıa oluşu, Schmitt'in kavramsallaştırmaları içinde kendisine oldukça ferah bir biçimde yer bulabilmektedir. Schmitt, her ne kadar egemenin (dolayısıyla burada, anayasa hukuku bağlamındaki asli kurucu iktidarın) kim olduğu konusunda bir tercihte bulunmamış olsa da, bu tür bir düzeneğin içine halkın yerleştirilmesini engelleyen hiçbir şey yoktur. Böylelikle Schmitt'in kavramsallaştırmaları üzerinden günümüz anayasal demokrasilerinde egemenlik meselesi üzerine fikir yürütebilmek pekâlâ mümkün olabilmektedir.

Nihayet Schmitt'in tasarladığı anlamda olağanüstü hâl kaostan ve anarşiden de farklı olduğu belirtilmelidir. Çünkü burada hukuk askıya alınsa bile devlet baki olmakta, böylelikle hukuki olmasa da bir düzen bulunmaktadır.³⁷ Bir şekilde düzenin varlığına ilişkin söz konusu tasavvur, anarşist yaklaşımları devre dışı bırakır.

Böylelikle Schmitt'in hukuk düzeni ile devletin açığa kavuşturulması zemininde egemeni algılayış biçiminin ana hatları belirginleşmiş olmaktadır. Görüldüğü üzere Schmitt'in teorisinde, norm ile karar birbiriyle özdeşleşemez iki unsur olarak tanıtılsa da, daha yakından incelendiğinde, Schmitt'in norm ile kararı ve istisnai durum ile hukuk düzenini birbirine eklemlenmeye çalıştığı müşahede edilebilir.³⁸ Genelde hukuki pozitivizmin, özelde de Kelsen'in tartışılmaz bir gerçek olarak kabul ettiği normun ancak bir başka normdan türeyebileceği önermesini reddederken Schmitt, normun ancak karar ile kavranabileceğini ve hukuk düzenini açığa vuran şeyin istisnai durum olduğunu ifade etmektedir. Zira ona göre hukuk temelde başka hiçbir norm ile öncelenmeyen bir kurucu andan doğmaktadır ki bu durumda olağanüstü hâl ancak hukuk düzeninin kurulmasının bir aracı olarak tasarlanır. Bu yaklaşıma, Schmitt'i, olağanüstü hâli erişilmesi gereken bir amaç olarak gören anarşist yaklaşımlardan ayıran önemli bir nokta olarak işaret edilebilir.

II. SİYASİ OLAN NEDİR?

Carl Shmitt'in genel olarak egemen ve hukuk düzeni bağlamında siyasi ilahiyat tasavvuru çerçevesiyle de ilintilenen teorisine temas ettikten sonra, şimdi de siyasi olanın ne olduğuna ve diğer kavramlardan ayırt edilmesine sıra gelmektedir. Schmitt, bu soruya yönelik çözümlerinin yer aldığı *Siyasal Kavramı* adlı kitabına, “*Siyasal kavramı devlet kavramından önce gelir.*” biçimindeki provoke edici cümle ile başlar.³⁹ Schmitt, bu şekilde, kitabın devamında derinlemesine analiz edeceği teorisinin ipuçlarını verdikten sonra, o dönem literatürde devletin tanımlanmasına yönelik önermeleri tenkit eder. Zira devletin genellikle, muayyen bir toprak parçasında örgütlenen bir halkın siyasi statüsü olarak tanımlandığı görülmektedir. Ne var ki bu tanım devletin ancak bir tasviridir ve herhangi bir kavramsallaştırma içermez. Bunun yapabilmek içinse Schmitt'e göre siyasi kavramının iyice idrak edilmesi gerekir. Şu var ki siyasi olanın izahı da önemli ölçüde yetersizlik taşımaktadır. Zira genellikle siyasi kavramı, devlete yönelik olanla eşdeğer kabul edilmektedir. Böylece devlet siyasi olan, siyasi olan da devletle ilgili bir şeydir demek anlamına gelen, hiç de tatminkâr olmayan bir açıklama yapılmış olur.⁴⁰

³⁷ Yılmaz, 2017, s. 388.

³⁸ Günsoy Kaya, Funda. *Felsefe ile Teolojinin Kavşağında: Schmitt ve Strauss'ta Politik Olan*, Paradigma, İstanbul, 2010, s. 131.

³⁹ Schmitt, Carl. *Siyasal Kavramı*, çev. Ece Göztepe, Metis, İstanbul, 2014, s. 49.

⁴⁰ Schmitt, *Siyasal Kavramı*, s. 49.

Hukuk literatüründe siyasi kavramına yönelik yapılmakta olan muhtelif tanımlar da Schmitt'in eleştirisi oklarına hedef olmuştur. Ona göre bu tanımlama biçimleri, ancak maddi meselelerin idari veya hukuki çözümüne dair pratik-teknik menfaat bakımından bir anlam taşımaktadır ve içeriklerini ancak sınırları dahilinde buldukları devleti tartışmasız bir ön kabul olarak ikrar etmelerine borçludurlar.⁴¹ Bu yönüyle bahse konu tanımlamalar, devleti varlıkları itibariyle kapsamında yer aldıkları devlete içkindirler ve devletin taşıdığı özelliğe göre bu kavramlar da belirli bir anlam şemasına erişirler. Sonuç olarak, böylesine göbek bağıyla bağlı oldukları, dahası onun içinde ve havasında varlık kazandıkları bir yapıyı tanımlamaktan acizdirler.

Peki bütün bu yetersizlikler karşısında ne yapmak gerekir? Siyasi olanın çerçevesi nasıl açıklanmalı, herhangi bir şeye siyasilik özelliğini katan unsurlar diğerlerinden nasıl ayırt edilmelidir? Schmitt'e göre, o güne kadar bu konu derinlemesine incelenmemiş ve ortaya konulan açıklamalar da tatmin edici merhaleye erişmemiştir. Schmitt, bu noktada siyasi kavramının, ancak ve ancak özgül siyasi kategorilerin keşfedilip siyasi eylemi doğuran kendine özgü nihai ayrımların belirlenmesiyle tanımlanabileceğini bildirir. Gerçekten ona göre, nasıl ki ahlak alanında nihai kıstas iyi ve kötü, estetikte güzel ve çirkin, ekonomide kârlı veya kârsızdır, politik alanda da nihai olmak bakımından tıpkı bu ayrımlara benzeyen ancak onlardan bağımsız ve kendinden açıklayıcı bir ayırım aramak gereklidir. İşte bütün bu özellikleri bünyesinde toplayan ve siyasi olanı basit ve nihai bir biçimde açığa çıkaran kriter, Schmitt'e göre dost-düşman ayrımıdır.⁴² Bu ayırım ile politik olanın ahlak, ekonomi ve sair alanlardan bağımsız olduğu sabitleşince, siyasi hayat, taraflar arasında demokratik bir yolla kendini gösteren bir diyalog, bir fikir teatisi ortamı olmaması yanında, aleni ve hür bir tartışma sürecinin sonunda varılan ve dışlama barındırmayan bir rasyonel konsensüs zemininde de idrak edilmez; zira politik olan dost kategorisine dâhil olmayanı, dolayısıyla "biz"den olmayanı dışarıda bırakan bir homojenlik barındırır.⁴³

İlk duyulduğunda kışkırtıcı gelen bu ayırım bakımından yapılması gereken ilk açıklama, bunun münhasıran kavramsal bir kriter olduğu ve bu hâliyle muhtevaya ilişkin bir şey söylemediğidir. Öte yandan bu tam anlamıyla diğer ayrımlardan da bağımsızdır. Nitekim siyasi düşmanın ahlaki yönden kötü, estetik bakımdan çirkin yahut ekonomik açıdan rakip olması şart değildir, bunların tam tersi de geçerli olabilir. Önemli olan siyasi düşmanın bir yabancı ve öteki olmasıdır ki bunun için siyasi düşmanın varoluşsal manada en kesif hâliyle başka bir varlık ve yabancı olması yeterlidir.⁴⁴

Schmitt, eserinde düşman kelimesinin günlük dilde algılanış biçimi ile teorisinde dayandığı mananın farklı olduğunun altını çizer. Nitekim diğer pek çok dilde olduğu gibi Almancada da şahsi ve kamusal düşman arasında bir ayırım yapılmadığı, başka bir ifadeyle her iki konsept de aynı kelime aracılığıyla ortaya konulduğu için bu durumun çok sayıda yanlış anlaşılmaya ve mugalataya yol açmasından yakındır. Ona göre, dost-düşman ayrımının, iktisadi, ahlaki ve diğer düşüncelerle, hele hele şahsi duygu ve temayüllerin ifadesiyle karıştırılmaması icap eder. Schmitt'e göre burada önemli olan, faraziye veya normlar değil, dost-düşman ayrımına yönelik

⁴¹ Schmitt, *Siyasal Kavramı*, s. 50-51

⁴² Schmitt, *Siyasal Kavramı*, s. 56-57.

⁴³ Günsoy Kaya, Funda. "Politik Olan'ın Nötralizasyonu ve Devrimci Politika: Carl Schmitt'in Marx Okuması", *Kaygı*, S. 19, 2012, s. 146.

⁴⁴ Schmitt *Siyasal Kavramı*, s. 57.

varoluşsal bir hakikat ve bu ayrımın gerçekten hayat bulma ihtimalidir. Şu hâlde düşman rakibimiz veya genel manada hasmınız olmadığı gibi, antipatik duygularla nefret ettiğimiz kimseler de değildir. Düşman yalnızca gerçek bir ihtimal olarak, insanlardan teşekkül eden bir bütün karşısında mücadele veren benzer bir bütünden ibarettir. İnsanlardan meydana gelen bir bütünlük ise bünyesinde *kamusallık* vasfı taşıdığından, düşman da münhasıran kamusal düşman olacaktır.⁴⁵

Dost-düşman ayrımının daha açık bir hâl alması açısından kelimelerin polemik değerleri önem taşımaktadır.⁴⁶ Nitekim Schmitt, her siyasi kavramın, tasavvurun ve kelimenin polemik bir mahiyeti olduğunu; bunların tamamının, somut bir karşıtlığa odaklanmalarının yanında, nihai sonucu dost-düşman karşıtlığı olan somut bir bağlama sahip oldukları ve bu bağlam kaybolursa, yalnız boş ve anlamsız bir soyutlamaya dönüşeceklerini ifade eder. Söz gelimi devlet, cumhuriyet, toplum, sınıf, egemenlik, hukuk devleti, mutlakiyetçilik ve sair kelimeler, şayet bunlarla somut olarak kimin amaçlandığı, olumsuzlandığı, izale edilmeye uğraşıldığı veya kiminle mücadele edildiği bilinmiyorsa, hiçbir mana ihtiva etmeyeceklerdir.⁴⁷ Schmitt, böylece siyasi alana ait olduğunu bildiğimiz her kavramın, temelinde dost-düşman ayrımına ilişkin bir tercih barındırdığını ortaya koymakta ve söz konusu kriterin, bağımsız ve nihai olarak siyasi olanın ayırt edilmesi işini mükemmelen temin ettiğini ispatlamaktadır.

Görüldüğü üzere bütün eylemlerin ve saiklerin özgül siyasilik kriteri kendisini dost-düşman ayrımında bulmakta ve devlet, siyasi kavramı tarafından belirlenmektedir.⁴⁸ Şu da var ki dost-düşman ayrımı tarafsızlığın muhal ve siyaseten mantıksız olduğu sonucunu doğurmaz. Nitekim Schmitt'e göre, bütün siyasi kavramlar gibi tarafsızlık da, hakiki bir ihtimal boyutunda mevcut olan dost-düşman ayrımına yönelik bir ön şarta dayalıdır; zira dünyada yalnızca tarafsızlık kavramı bulunsaydı, bu hâlde hem savaş hem de tarafsızlık kavramının sonu gelmiş olurdu. Buna benzer biçimde mücadeleye dair gerçek ihtimal de ortadan kalkarsa, mücadeleden geri durma siyaseti de dâhil her nevi siyaset son bulmuş olacaktır ki bu durumda esas olan, mücadeleye ilişkin gerçek ihtimal ve bu durumun bulunup bulunmadığına yönelik verilen karardan başkası değildir. Bu yönüyle mücadelenin geri dönülmez biçimde ortadan kalktığı bir dünya dolayısıyla pasifize edilmiş bir yer küre, dost-düşman ayrımının bulunmadığı, binaenaleyh siyasetin de olmadığı bir dünya hâline gelmiş demektir.⁴⁹

Burada dost-düşman ayrımının temelini başka saikler meydana getirebilir mi sorusu da akla gelmektedir. Schmitt, bu ayrımın dini, ahlaki, ekonomik veya başka sebeplerden kaynaklanabileceğini, ne var ki siyasi olmayan bu ölçülerin, dost-düşman ayrımına sebep oldukları andan itibaren geri plana itilecekleri ve artık siyasi birliğin yeni cevherini teşkil edeceklerini belirtmektedir. Böylelikle dost-düşman ayrımının gücü ve tayin ediciliği dolayısıyla siyasi olmayan bir karşıtlık, siyasi hâle gelmektedir. Siyasi olan, daima kriz anına odaklanmış bir gruplaşmadan ibarettir. Bu gruplaşma ise her zaman tayin edici insani bir gruplaşma, dolayısıyla

⁴⁵ Schmitt, *Siyasal Kavramı*, s. 58-59. Schmitt burada kullanılan düşman kelimesinin Eski Yunancadaki *hostis* kelimesine karşılık geldiği, bu yönüyle de şahsi nefreti ifade eden *inimicus* kavramından ayrıldığını ifade etmektedir. Detaylı bilgi için kitabın 59. sayfasındaki dipnota bakılabilir.

⁴⁶ Mızrak, Dilan / Temiz, Özgür. "Hukuk ve Politika Türkiye'de Yaşanan Olağanüstü Dönemlerin Edebiyat Eserleri Işığında İncelenmesi", *Ankara Barosu Dergisi*, C. 67, S. 2, 2009, ss. 77-97, s. 86.

⁴⁷ Schmitt, *Siyasal Kavramı*, s. 61.

⁴⁸ Göztepe, 2015, s. 137.

⁴⁹ Schmitt, *Siyasal Kavramı*, s. 65.

siyasi bir birliktir. İşte tayin edici ve egemen olan da bu birliktir. Egemenlikle kastedilen ise, istisnai duruma denk gelen tayin edici hâle karar verme yetkisinin hep bu gruplaşmada olmasıdır.⁵⁰ Dolayısıyla devlet, yalnızca halkın dost ve düşman arasında bir ayırım yapmaya yönelik siyasi kararı neticesinde meydana gelmekte ve bu yolla halk, kendisini başka halklardan ve onların siyasi birliklerinden farklılaştırmaktadır. Nitekim bir halkın siyasi birlik olmaya dair kararı bir dışlama ölçüsüne muhtaçtır ki bu da öteki veya düşmandır.⁵¹

Schmitt'in devletin layıkıyla anlaşılmasının yolu olarak sunduğu siyasal kavramına yönelik bu tasavvurunun, kitabın yazıldığı dönemin şartlarından da etkilendiği savunulabilir.⁵² Nitekim Weimar Anayasasının kabulü esnasında ve sonrasında meydana gelen çoğulculuk ve zıt siyasi grupların birbirini tehdit eden gücünün, Schmitt'in nazarına devleti tehlikeye düşüren bir unsur olarak görüldüğü, bu bakımdan dost-düşman ayrımıyla içte siyasi birliğin tesisine gayret ettiği söylenmektedir.⁵³ Bu değerlendirmenin Schmitt'in diğer eserleriyle de örtüşen ve kitabın geneline hâkim olan çoğulcu ve liberal sistem karşıtlığıyla uyduğu görülmektedir. Nitekim çoğulcu liberal anlayışın, fertlerin taşıdıkları farklı kimlik ve mensubiyetlerini yeknesaklaştıracak bir normlar manzumesi dayatmayan, var olan başkalıkların saygıyla karşılanmasını, sürdürülmesini, korunmasını ve sosyal hayatta görünür kılınmasını sağlamak için çabalayan yapısı, Schmitt'in tasavvuruyla büsbütün karşıt bir görünüm arz eder. Liberal düşünce ve çoğulculuğun kaynaştığı bu tasavvur, bireyin kendi yaşayışına neyin anlam katacağına yönelik kanaatlerinin, böyle bir hayat tarzını imkânsız kılacak ölçüde sınırlanmasını engelleyen değer çoğulculuğunu; etnisite, dil, din, ırk, azınlık ve çoğunluk gibi ayrımları dikkate almayan eşitlik temeline dayalı bir insan hakları savunusunu ve ayrıca özünde güçlü ve etkili bir devlet eleştirisi barındıran siyasi çoğulculuğu bir araya getirmektedir.⁵⁴ Öyleyse marjinal sayılsalar bile bütün değer ve kanaat farklılıklarını eşit ölçüde muteber ve korunmaya layık gören çoğulcu liberalizm, bütün bu farklılıkları hukuk düzenin himayesi altına almak ister. Bu ise hukuki bir eşitlik yaklaşımının benimsenmesini zorunlu kılmaktadır. Ne var ki Schmitt'in siyasi olanın tanımında başat ölçü olarak kabul ettiği dost-düşman ayrımı, doğrudan doğruya eşitlikçi olmayan bir durum meydana getirmekte, bu ise onunla liberal çoğulculuk arasında önemli bir zıtlık olarak dikkati çekmektedir.⁵⁵ Dolayısıyla Schmitt'in, çoğulcu liberal düşüncenin hukuk tasarımına bütünüyle bayrak açmış olduğu görülebilmektedir.

⁵⁰ Schmitt, *Siyasal Kavramı*, s. 68-69.

⁵¹ Göztepe, 2015, s. 137.

⁵² Karaaslan, Ebuzer. "Schmitt'in Hayaleti ve Parlamentarizmin Krizi", *Liberal Düşünce Dergisi*, C. 23, S. 91-92, 2018, ss. 179-200, s. 188 vd.

⁵³ Göztepe, 2015, s. 137.

⁵⁴ William, Galston. *Liberal Çoğulculuk: Değer Çoğulculuğunun Siyaset Teorisine ve Uygulamasına Yönelik Sonuçları*, çev. Zeynel Abidin Kılınç, Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, Sakarya, 2012, s. 40.

⁵⁵ Öğretideki genel kanaatin aksine Schmitt'in liberal olarak görülmesinin mümkün olduğunu savunan bir çalışma için bkz. Öztürk, Armağan. "Schmitt'in Liberalliği", *Felsefe Arkivi*, C. 46, S. 1, 2017, ss. 71-88.

SONUÇ

Son zamanların en çok ses getiren kamu hukuku teorisyenleri arasında zikredilebilecek olan Carl Schmitt'in bu şöhretini gerek hayat çizgisine gerekse eserlerine borçlu olduğu söylenebilir. Bu çalışmada, önemli olması dışlanmamakla birlikte Schmitt'in biyografisine odaklanmak yerine onun eserleriyle hangi düşünce yapısını temsil ettiği konusu aydınlatılmaya çalışılmıştır. Schmitt'in modern düşünceye ve onun yol açtığı sonuçlara karşı çıkmak bakımından, başlıca eserlerinden birine de adını verdiği gibi, siyasi ilahiyat çalışmaları içinde konumlandırılması gerekir. Nitekim Schmitt, liberal düşüncenin dayandığı egemenin evrensel ve önceden belirlenmiş bir yasa temelinde algılanmasına tepki göstermekte, bu düşüncenin istisnai durumları kavramayacağı, yalnız belirli bir kimsenin ele avuca sığmayan siyasi durumdan haberdar olmasının ve olağanüstü bir hâlin varlığını idrak edip gerekli tedbirleri almasının mümkün olabileceğini ifade etmektedir. Schmitt, tıpkı şahıs Tanrı yerine onun yalnızca genel mahiyette iradesinin etkin kılındığı sınırsız bir benlik düşüncesinden yola çıkılarak evrensel, genel ve total bir yasaya ulaşılması gibi, olağanüstü hâl kavramını da mucizenin içi boşaltılmış bir biçimi olduğunu kabul etmekte ve deist dünya tasavvurunun mucizeyi kovması misali, modern düşüncenin de olağanüstü hâli reddettiğini belirtmektedir.

Nasıl ki modern tasavvurun deist düşünceden hareketle ulaştığı egemen kavramı hatalıysa, Schmitt'e göre, olağanüstü hâlin saf dışı bırakılması da o ölçüde hata içerir. Zira ona göre, adeta insanın hukukla ilişkiye girme eşiği olan istisnai durum, yalnızca kuralı ispatlamakla kalmamakta, kural sadece istisna sayesinde yaşayabilmektedir. Ayrıca istisnai durumda gerçek hayatın kuvveti, yinelenmekten katılaştıran mekanizmanın kabuğunu kırmakta ve normal olanın ispatlayamadığı her şeye bir açıklama getirmektedir. Schmitt'in tasavvurunda bu ölçüde belirleyici olan olağanüstü hâl, aynı zamanda, onun varlığına karar verenin egemen olarak kabul edilmesini de beraberinde getirir.

Egemen kavramının daha iyi anlaşılmasına yardımcı olan bir diğer husus ise Schmitt'in siyasi olanın mahiyetine yönelik açıklamalarıdır. Schmitt, siyasi kavramını bize nihai ve özgül olarak bildiren ölçünün dost-düşman ayrımı olduğunu bildirir. Nitekim ona göre siyasi olan bütün kavramlar bünyelerinde bir polemik anlam taşırlar ve varlık şartları ancak bir şeyin öteki sayılmasına veya olumsuzlanmasına bağlıdır. Böyle bir mücadele durumu bulunmadığı zaman, Schmitt'e göre siyasi olandan bahsedebilmek mümkün değildir.

Bütün bu anlatılanlardan anlaşıldığı üzere Schmitt, liberal düşüncenin büsbütün karşısında durmaktadır. Öte yandan yazarın normativist olmadığı da açıktır. Onun pozitivist düşüncenin de yer yer beslendiği normativizme muarız oluşu acaba tabii hukuk yaklaşımını mı benimsiyor, sorusunu akla getirebilir. Ancak yukarıda siyasi ilahiyat tartışmaları sırasında açıkça ortaya çıktığı gibi Schmitt, tıpkı ilahiyatta deist düşüncenin mucizeyi kovması gibi, buna paralel olarak modern düşüncenin de olağanüstü hâli saf dışı bıraktığı ve egemenin tabiatta yer alan genel yasaya indirgenliği tespitine varmak suretiyle esasen tabii hukuk düşüncesine de cephe açmış olmaktadır. Öte yandan yazarın sosyalist içerikli bir kavramsallaştırma yaptığını söylemek de mümkün değildir. O hâlde bütün bunlar karşısında Schmitt nerede konumlanmaktadır?

Belirtmek gerekir ki Schmitt, gerek siyasi ilahiyat, gerekse siyasal kavramı adlı eserinde derinden derine eleştirdiği modern düşünceye, bu bağlamda normativizm, liberal çoğulculuk ve

tabii hukukçuluk tasavvuruna bayrak açarak, kendisini bambaşka bir yerde konumlandırır. Yazarın da yer aldığı bu kategori, esasen bir yönüyle siyasi ilahiyat şemsiyesi altında değerlendirilebilirse de, Schmitt ortaya koyduğu politika ve hukuk yaklaşımıyla, bahse konu tartışmaları da aşan bir yerde durmaktadır. Nitekim her ne kadar eserlerinde siyasi ilahiyat yaklaşımı üzerine kafa yormuş olsa da, düşünürün muhakeme zinciri devlet ve hukuka dair önemli konulara ulaşan çok geniş bir yelpazeye uzanmaktadır. Yazarın yaklaşımı nitelenecek olduğunda, ilk olarak kendi ifadesiyle desiyonist (kararcı) biçiminde adlandırılabilir. Bundan başka egemenlik kavramı türünden siyasi ve hukuki meselelere rasyonalist yahut idealist düşünceden farklı olarak varoluşsal yönden ve somut düzlemde yaklaşması sebebiyle Schmitt'te realist bir politik yaklaşımın mevcudiyetini saptayabilmek de mümkündür.

Bütün bunların yanında Schmitt'in eleştirdiği düşüncelerden bağımsız bir politik görüş kurguladığı ve benimsediği yaklaşımla bu görüşün iskeletini mükemmelen biçimlendirdiği de söylenmelidir. Esasen yazarın yaptığı şey, tam olarak bir çeşit form tasarlamak biçiminde anlaşılabilir. Gerçekten Schmitt, bir form icat etmiş ve bu formun yapısını, unsurlarını ve şartlarını da kendi kavramlarıyla baştan sona kurgulamıştır. Bu tasarımın büsbütün farklı emellerle kullanılabilmesi mümkündür. Zira egemenin olağanüstü hâle karar veren olduğu bir düzlemin, bir diktatör kadar, oligarşik bir zümreyle yahut anayasa hukukundaki asli kurucu iktidar teorisiyle örtüşecek şekilde millet iradesiyle doldurulabilmesi mümkündür. Bu itibarla herkes Schmitt'i kendi baktığı noktadan farklı biçimde ve farklı anlamda görebilir. Bu yönüyle Schmitt'in, ortaya koyduğu politik düşünce bağlamında, kendine has bir yerde durduğu söylenebilecektir.

Gerçekten yukarıda da ortaya konulduğu üzere, Schmitt'in egemenlik, devlet ve politika üzerine kurguladığı yaklaşımının, dönemin son derece işlevsiz ve krizlerle örülü Weimar düzenine bir tepki olarak anlaşılması mümkündür. Bu durumda Schmitt'in, liberal demokratik anlayışın egemeni önceden belirlenmiş genel bir yasaya indirilmesi karşısında, hukuku askıya alarak olağanüstü hâle karar verebilen kudretli bir figürü dikmesi, çok geçmeden ortaya çıkan Nazi idaresi ve bu sırada düşünürün yeni yönetimle olan teşrik-i mesaisi de hesaba katıldığında, yazarın liberal düzen yerine bir dikta rejimini yeğlemekte olduğu savunulabilir. Fakat bu yaklaşım, Schmitt'in oldukça sathi şekilde okunması anlamına gelecektir. Ne var ki bu tür konforlu ve kolaycı bir yaklaşım, Schmitt'in son derece derinlikli ve feraset ürünü olan teorisinin ihmal edilmesi ve deyim yerindeyse yabana atılması sonucunu doğurur. Nitekim böyle bir durumda, onun ortaya koyduğu kavramların günümüz anayasa hukukunun netameli konuları arasında bulunan asli kuruculuk meselesi bağlamında ne kadar değerli olduğu gözden kaçırılacak, dolayısıyla asli kurucu iktidarın anlaşılmasında Schmitt'in sağlayacağı açılımlardan yararlanılamayacaktır. Bu tespitin, bugünün demokrasilerinde nasıl bir geçerlilik payına sahip olacağı, haklı olarak akla gelebilir. çünkü Schmitt'in esasen liberal bir düzen kuran Weimar Anayasasına muarız oluşu dikkate alındığında, yazarın yaklaşımının günümüz anayasal demokrasileri bakımından işlerlik kazanması çelişkili bulunabilecektir. Ancak bu nokta, Schmitt'e orijinalliğini veren yönlerden biridir. Zira madalyonun diğer yönü çevrildiğinde de, yazarın ortaya koyduğu teori son derece tutarlı bir biçimde işlemeye devam etmektedir. Egemenin halk olarak tahayyül edildiği bu çeşit bir düzene Schmittçi bir yaklaşımla bakıldığında, asli kurucu iktidar olarak halk, asli mahiyette siyasi bir karar vererek yürürlükteki hukuku askıya almakta ve yeni bir anayasa yapmaktadır. Tali kurucu iktidarın anayasa üzerinde yaptığı değişiklikler, yürürlükteki

anayasal normlarla bağlı olduğu hâlde, asli kuruculuk anlamına gelen yeni bir anayasal düzenin ihdas edilmesi, yalnızca egemen tarafından yapılabilir. Bu ise mevcut düzenin askıya alınması, dolayısıyla Schmittçi anlamda olağanüstü hâle karar verilmesidir. İşte bu eşikte hukuk üretilmekte, tali kurucu iktidarın anayasa üzerinde yaptığı kısmi değişiklikler dâhil olmak üzere olağan dönemde yapılan bütün işlemler, egemenin istisnai hâlde ihdas ettiği hukuka göre işlemektedir. Bu çerçevenin kırılarak yeni bir hukuki düzen kurulması ise, yeni bir asli kurucu iktidarın doğmasına -dolayısıyla egemenin olağanüstü hâle karar vererek yeni hukuku üretmesine- bağlıdır.

Asli kurucu iktidarın politika ile olan irtibatı da inkâr olunamaz. Çünkü bahse konu eşğin saf anlamda hukuki bir düzlem olduğunu söyleyebilmek son derece güçtür. Gerçekten asli kurucu iktidar, yeni hukuki düzeni kurarken pek çok siyasi tercihte bulunmakta, bunu yaparken diğer alternatifleri de olumsuzlamaktadır. Burada Schmitt'in siyasi olana ilişkin kavramsallaştırması ilginç bir görünüm arz eder. Nitekim yazarın yukarıda ortaya konulan bütün siyasi kavramların polemik bir anlam taşıdıkları ve varlık şartı olarak ancak bir şeyin öteki sayılmasına bağlı oldukları yönündeki tasavvuru, asli kurucu gücün, karşısındaki pek çok seçenek arasından bir tercihte bulunduğu, bu durumun ise bir çeşit dost-düşman ayrımı yapmayı beraberinde getirdiği görülmektedir. Nitekim demokratik bir düzenin seçilmesi, her çeşit otoriter, totaliter ve dikta rejimlerinin tabir caizse düşmanlaştırılması sonucunu doğurmaktadır. Öyleyse asli kurucu iktidar suretinde ortaya çıkan halk burada dost ve düşman arasında bir ayrım yapmak suretiyle son derece siyasi bir karar vermektedir. Netice itibariyle olağanüstü hâle karar veren egemen, bu istisnai eşikte gerek hukuku ortaya koymakta, gerekse asli vasıflara sahip siyasi kararları da alabilmektedir. O hâlde anayasaların ihtiva ettiği, devletin temel kuruluşuna ve ideolojisine ilişkin tercihlerin, münhasıran egemen tarafından, dolayısıyla asli kurucu iktidar eliyle yapılabilmesi, kendisine Schmitt'in kaleminde son derece verimli bir teorik kaynak bulabilmektedir.

Görüldüğü üzere, yazarın icat ettiği formun birbirine taban tabana zıt tasavvurlar bağlamında geçerlik kazanabilmesi mümkün olabilmektedir. Bu yönüyle Schmitt'in egemen, hukuk düzeni ve devlete dair bu düşünceleri yaşadığı çağı etkilediği kadar, hâlen günümüz literatürünce de tartışılmaya devam etmektedir. Schmitt'in önermelerinin, başlangıçta kışkırtıcı görünse bile, ilerleyen satırlarda kendi içinde belirli bir tutarlılığa büründüğü ve kuvvetli bir mantık silsilesi çerçevesinde temellendirildiği, bu itibarla son derece güçlü bir entelektüel derinlik barındırdığı yadsınmamaktadır. Bu sebeptendir ki Schmitt, hayat hikâyesinde müşkül sayılabilecek birtakım noktalar bulunmasına rağmen, terkedilmek bir yana hâlâ bilimsel çalışmalara konu olabilmektedir. Ona yönelik bu ilginin ileride devam edeceği gibi, eleştirilerin de varlığını sürdüreceğini tahmin etmek güç değildir.

KAYNAKÇA

Agamben, Giorgio. “İstisnaî Durum, Hukuk Devleti ve Saf Şiddet: Politik Olanın Özü”, çev. D. Naci Kadızade, *Tezkire Düşünce Siyaset Sosyal Bilim Dergisi*, S. 34, Eylül-Ekim 2003.

Aydoğan, Emine. “Descartes Metafiziğinde Tanrı Problemi”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 50, 2013, ss. 91-100.

Balcı, Mehmet Emin. “Carl Schmitt’in Değerlendirmeleri Doğrultusunda Modern Toplumda Siyaset-Siyaset Dışı İlişkisi”, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 15, 2013, ss. 50-70.

Bezci, Bünyamin. “Modern Türkiye’de Meşruiyetin Politik İçeriği: Schmittyen Bir Değerlendirme”, *Finans&Politik Ekonomik Yorumlar*, C. 44, S. 508, 2007, ss. 5-13.

Böckenförde, Ernst-Wolfgang. “The Concept of Political: A Key To Understand Carl Schmitt’s Constitutional Theory”, *Law as Politics Carl Schmitt’s Critique of Liberalism (der. D. Dyzenhaus)*, 1. Basım, Duke University Press, Durham ve Londra.

Çınar, Aliye. “Politik Teoloji”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 15, S. 2, 2014, ss. 1-20.

Descartes, René. *İlk Felsefe Üzerine Metafizik Düşünceler*, çev. Mehmet Karahasan, MEB Yayınları, İstanbul.

Dyzenhaus, David. “Introduction: Why Carl Schmitt?”, *Law as Politics Carl Schmitt’s Critique of Liberalism (der. D. Dyzenhaus)*, 1. Basım, Duke University Press, Durham ve Londra.

Gök, Ömer Faruk. “Schmitt ve Benjamin: İki Olağanüstü Hâl”, *Hukuk Kuramı*, C. 4, S. 3, Mayıs-Haziran 2017, ss. 1-13.

Göztepe, Ece. “Bir Klasik Eser Olarak Carl Schmitt’in Anayasa Öğretisi”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. 73, S. 1, 2015, ss. 129-180.

Günsoy Kaya, Funda. “Politik Olan’ın Nötralizasyonu ve Devrimci Politika: Carl Schmitt’in Marx Okuması”, *Kaygı*, S. 19, 2012.

Günsoy Kaya, Funda. *Felsefe ile Teolojinin Kavşağında: Schmitt ve Strauss’ta Politik Olan, Paradigma*, İstanbul, 2010.

Güran, Enes. “Carl Schmitt: Olağanüstü Halde Hukuk”, *Felsefe Arkivi*, C. 46, S. 1, 2017, ss. 21-40.

Karaaslan, Ebuzer. “Schmitt’in Hayaleti ve Parlamentarizmin Krizi”, *Liberal Düşünce Dergisi*, C. 23, S. 91-92, 2018, ss. 179-200.

Karadağ, Ulaş. “Schmitt’in Uğrakları Üzerine: ‘Kararcılık’tan ‘Somut Düzen’e”, *Hukuk Kuramı*, C. 5, S. 2, 2018, ss. 1-10.

Karahöyük, Mustafa. “Modern Ötesi Dünyada Yasaların Meşruiyeti”, *Alternatif Politika*, C. 9, S. 2, 2017, ss. 228-249, s. 239.

Kardeş, Murat Ertan. *Schmitt’le Birlikte Schmitt’e Karşı: Politik Felsefe Açısından Carl Schmitt ve Felsefesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

Mızrak, Dilan / Temiz, Özgür. “Hukuk ve Politika Türkiye’de Yaşanan Olağanüstü Dönemlerin Edebiyat Eserleri Işığında İncelenmesi”, *Ankara Barosu Dergisi*, C. 67, S. 2, 2009, ss. 77-97.

Özcan, Şefik. *Siyasi teoloji ve Sanatsal Olanın Tanımı II*, SkopBülten Ağ Sitesi, http://www.eskop.com/skopbulten/siyasal-teoloji-ve-sanatsal-olanin-tanimi-ii/1661#_ednref1, (Erişim Tarihi: 01.01.2018).

Öztürk, Armağan. “Schmitt’in Liberalliği”, *Felsefe Arkivi*, C. 46, S. 1, 2017, ss. 71-88.

Rüthers, Bernd. “Yirminci Yüzyılın Siyasi Düşünürü: Carl Schmitt”, çev. Hüseyin Uzun/ Muaz Şeker, *KHUKA*, C. 9, S. 2, 2006.

Schmitt, Carl. *Siyasal Kavramı*, çev. Ece Göztepe, Metis Yayınları, İstanbul, 2014.

Schmitt, Carl. *Siyasi İlahiyat*, çev. Emre Zeybekoğlu, Dost Kitabevi, Ankara, 2014.

Tuğrul, Saime. "Tek Tanrı'nın Aşkın Egemenliğinden Siyasinin İçkin Egemenliğine", *Amme İdaresi Dergisi* C. 46, S. 1, 2013, ss. 153-175.

Türkeli, Gözde. "Schmitt ve Kelsen'in Görüşleri Ekseninde Anayasanın Koruyuculuğu Tartışması", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, C. 26, S. 2, 2020, ss. 980-1005.

William, Galston. *Liberal Çoğulculuk: Değer Çoğulculuğunun Siyaset Teorisine ve Uygulamasına Yönelik Sonuçları*, çev. Zeynel Abidin Kılınç, Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, Sakarya, 2012.

Yılmaz, Sibel. "İstisna Hali' Üzerinden Bir Egemenlik Kavramı Tartışması Schmitt ve Agamben'in Teorileri Hakkında Bir Çalışma", *TBB Dergisi*, S. 132, 2017, ss. 383-410.